

is expected of those who have already mastered linguistic and rational sciences i.e. advanced students of madrasas. Hence, there is a possibility of finding deep reading in practice in earlier periods as well. For instance, El-Rouayheb acknowledges that there is evidence which shows that scholars were practicing *mutala'a*, as shown by his analysis of Ibn Jama'a's treatise on education. Further studies of commentaries and glosses from the earlier period are needed in order to establish the novelty of deep reading in the seventeenth and eighteenth centuries.

Overall, the book under review is a reliable and accessible work of scholarship. El-Rouayheb's writing is quite analytical and lucid, and his research is astute and trustworthy. As a modern academic verifier (*muhaqqiq*), El-Rouayheb does not take the existing claims for granted. Using manuscripts (title pages, prefaces, colophons, marginalia, and contemporary correspondences) El-Rouayheb corrects mistakes concerning identity of authors, death dates, and publications. Throughout the book, El-Rouayheb also time and again shows that some of commonly held views regarding Sufi thought, Ash'ari theology, and early modern Islamic and Ottoman intellectual history, are contrary to the facts as revealed by close reading of texts themselves. In that regard, reading *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century* is a must for those studying Islamic philosophy and theology, Sufism, and intellectual history of the Ottoman Empire and the Maghreb. The book as a whole or in part is recommended as a textbook as well for courses in these areas.

**Nassim Nicholas Taleb. *Siyah Kuğu*
-Olasılıksız Görünenin Etkisi. Çev.
Nazan Arıbaş. İstanbul: Varlık Yayınları,
2008. 424 sayfa.**

Mustafa Yavuz

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü
mustafa.yavuz@medeniyet.edu.tr

Beş bölümden müteşekkil bu kitapta, Lübnan asıllı Amerikalı yazar Nassim Nicholas Taleb, "Siyah Kuğu" metaforunu kullanarak, olmasına nere-

deyse hiç ihtimal verilmeyen olaylara dair gözlem ve bilgimizin ne kadar kırılğan olduğunu ortaya koymaktadır.

Taleb, ikinci kitabı *Siyah Kuğu*'yu 2007'de yayınlamış, 2010 yılında ek bir bölüm ile ikinci baskısını yapmıştır. Kitap, *The Times* tarafından 2011 yılında II. Dünya Savaşı'ndan sonra yazılmış en etkili 12 kitaptan biri olarak kabul edilmiştir. Aynı yıllarda, gayriresmî rakamlara göre üç milyondan fazla satmış ve 32 farklı dile tercüme edilmiştir. Peki, bir kitabın bu kadar kısa sürede böylesine ilgi görmesinin sebebi nedir? Cevap, Taleb'in kendi ifadesiyle, yirmi küsur yıllık tecrübelerini damıttığı satır aralarında saklıdır, ancak öncelikle *Siyah Kuğu* metaforunun ortaya çıkışı ve Taleb'in eserini neşrettiği bağlama göz atılmalıdır.

Siyah Kuğu ile ilgili en eski bilgimiz, M. S. I. yüzyılda yaşadığı varsayılan Iunius Iuvenalis'e ait bir vecizedir: "...*rara avis in terris, nigroque simillima cygno...*" (...karada nadir bir kuş, tıpkı siyah bir kuğu gibi...) Bu sözü ile Iuvenalis'in –o güne dek bir siyah kuğunun varlığına şahit olunamadığı için– olumsuz olasılıkları veya olasılıksızlıkları betimlediği doğrudan çıkarılabılır. Belki de o, tümevarımsal ve sabit herhangi bir dizgenin veya düşüncenin kırılğanlığına analogik bir gönderme yapmaktadır. Sonraları, Orta Çağ boyunca Iuvenalis'in bu sözü hiç rastlanmamış olayları nitelendirmek için kullanılır, ta ki 1697 yılında Willem de Vlamingh¹ tarafından Batı Avustralya'da ilk siyah kuğu tespit edilene kadar.

Siyah Kuğu metaforunun günümüzde farklı bir ekseninde –ekonomi, finans dünyasında– kullanımıysa, 1962 yılında Joan Robinson'un yazdığı *Economic Philosophy* adlı eserle gerçekleşir. Robinson, Taleb'in de kitabına girişte alıntı yaptığı bir ifadeyle şöyle der: *Bütün kuğular beyazdır... Avustralya keşfedilene kadar.*

Taleb'in kendisinden etkilendiğini sık sık yinelediği ve kendisinden büyük bir saygıyla bahsettiği –her birini birer öğretmen saydığı kitaplarından daha azametli ete kemiğe bürünmüş bir kitap olarak– matematikçi Benoit Mandelbrot, yüzyılımızın son çeyreğinde Fraktal Geometri ilkelerini ortaya atar. Enteresan bir şekilde, fraktal geometri ilkeleriyle Wall Street borsasındaki yanlışlıkları irdelemesi ise 1999 yılını bulur. Böylece Mandelbrot, *büyük düzensiz dalgalanmalar içinde küçük ve stabil getirilerle ayakta kalabilmek* düşüncesi ile ekonomistlerin gözlerini kamaştırır. Bundan birkaç yıl sonra, 2001 yılında Taleb, *Fooled by Randomness* adındaki ilk kitabını

1 Vlamingh'in Batı Avustralya'ya sırf siyah kuğuları görmek için değil, 1694 yılında bölgede kaybolan Amiral Sir James Couper ve mürettebatını aramak için gittiği not edilmelidir. *Klasik Keşif Modeline* örnek verilebilecek bir biçimde *rastlantısal* olarak 10 Ocak 1697'de, günümüzde Kuğu Nehri olarak adlandırılan havzaya yolu düşer.

kaleme alır. Taleb, Mandelbrottan esinlenerek iki maddelik bir tez öne sürer: i. İnsanoğlu nedenselliği abartır; ii. İnsanoğlunun dünyayı olduğundan daha açıklanabilir görme eğilimi vardır. Böylece Taleb günümüz insanının, rastlantısallığı sıklıkla göz ardı ettiğine dair örneklerle Mandelbrot'un fraktal geometrisi ile antik dönemlerden gelen Siyah Kuğu Olasılıksızlığı'nı birleştirerek, Siyah Kuğu Teorisi adını verdiği bir sentezi ortaya koyar. 2007 yılında yazdığı *Siyah Kuğu -Olasılıksız Görünenin Etkisi* adlı eseriyle de, metaforu yalnızca finans dünyasına özgü dar kalıplı bir terim olmaktan çıkarıp, bilimsel keşifler, icatlar, tarihi ve sosyal olaylar gibi finans dışı konulara teşmil eder. Taleb, Iuvenalis, Robinson ve Mandelbrot çizgisini tek bir bağlamda birleştirerek, *bilinmeyen bilinmeyenler* için önceden bazı önlemler alma stratejisi sayesinde, 2007 finans krizinde sarsılmak bir yana, bir anda aşırı zenginleşir.

Kısaca *fraktal rastlantısallık* olarak adlandırabileceğimiz bu bağlamda Taleb yazdığı iki kitabıyla önce yalnızca ekonomi, sonra da diğer alanlarda olasılık, kesinlik, rastlantısallık ve nedensellik gibi pek çok kavrama olan sarsılmaz inancımızı yerinden oynatır. Netice itibarı ile *Siyah Kuğu* adlı kitabının Giriş Bölümü'nde yazar, Siyah Kuğu adını verdiği felsefe-mantık sorunsalının kısa betimlemesini yapar ve üç önemli özelliğini sıralar: i. Bir Siyah Kuğu olayı nadir gerçekleştiği için sıra dışı kabul edilir; ii. Gerçekleştiğinde olağanüstü etki gücü vardır; iii. Ortaya çıktığı andan itibaren açıklanabilir veya öngörülebilir bir hâle bürünür.

Ardından yazar dünya tarihini derinden etkileyen ve değiştiren birkaç örnek olayı sıralayarak yaşamımızın genellikle bir plan (daha doğrusu bizim bizzat çizdiğimiz bir plan) dâhilinde gelişmediğini özellikle vurgular. Buna göre, Siyah Kuğu mantığı bilmediklerinizi, bildiklerinizden çok daha önemli kılar. Yazar bilim, bilgi ve tarih felsefesi ile uğraşanların, ekonomist ve yatırımcıların dikkatini çekecek bir konuda, kitabın çeşitli noktalarında defalarca vurguladığı mantıksal örgüyü kullanarak, daha iyi bir ekonomik getiri elde ettiğini bizzat belirtir. Bir akademisyen, eğitim uzmanı veya öğretmen gözüyle bakıldığında da kitap boyunca ilginç aforizmalarla karşılaşmak okuyucu için neredeyse bir rutin olmaktadır.

Birinci Bölüm'de yazarın, tarih felsefesi ile ilgili olarak değerlendirebileceğimiz önemli bir analizi vardır: Tarih ve toplumlar emeklemeden sıçramalar yapar, ciddi bir titreşim hissettirmeden, bir kırılmadan diğerine geçer, ancak yine de tarihçilerin ve bizim öngörülebilir küçük aşamalar hâlinde ilerlemeye inanma eğilimimiz sebebiyle, geriye bakarken kendimizi kandırırız. Satır aralarından, yazarın Evrim Teorisi'nden hayli etkilediğini de okumak mümkün. Düşünce dünyasını genişletmek adına, bilgi kirliliğinden kaçmak için günlük gazete okumayı ve televizyon izlemeyi

bırakarak, kendisine kazandırdığı günde birkaç saatle yılda yüzün üzerinde kitap okuduğunu belirtir. Bilgiyi sağlayıp çoğaltmamıza imkan tanıyan müthiş fakat adaletsiz bir fikir kabul ettiği alfabenin icadı ile sosyal yaşamımızdaki büyük geçiş sürecinin başladığını ve bu sürecin matbaanın icadı ile hızlanarak “kazanan hepsini alır” düzenine dönüştüğünü vurgular. Adaletsiz nitelendirmesi bir yana, bu icatların müthişliği hususunda yazara katılmamak elde değildir, zira gündelik iletişim aracımız olmasından ziyade, bilimsel metinlerin üretilmeleri, yatay ve dikey ufukumuzda nakilleri için elzem olan etkin ve işlek bir dile ve bu dilin işlevsel bir alfabesine ne kadar ihtiyaç duyduğumuzu hissettirmektedir. Akabinde, belirsizlik ve rastlantısallık arasındaki farklılığı net olarak ortaya koyabilmek için, basit bir düşünce deneyi yoluyla ölçeklenebilir ve ölçeklenemez olarak tasnif ettiği iki ütopya ülkesi varsayar: Vasatistan ve Aşıristan.² Epistemolojik açıdan Vasatistan olarak adlandırdığı rastlantısallık türünde, tek bir örneğin veya olayın bir fenomenin tamamına hükmetmesi veya Siyah Kuğu'nun görülmesi mümkün değildir. Bununla birlikte, Aşıristan tipi rastlantısallıkta, istatistik olarak herhangi bir örnekleme bakarak ortalama hesaplamak mümkün değildir. Tek bir girdi, toplamı kolayca ve orantısız biçimde ters yüz edebilir. Vasatistan/Aşıristan gibi iki farazi olaylar kümesi veya ütopya aslında kitap genelinde verilmek istenen ana fikrin bel kemiğini oluşturmaktadır. Kısaca Vasatistan bütünsel, kolektif, rutin, aşikâr ve öngörülmiş olayların yaşandığı yer (veya zaman) iken, Aşıristan ise tekil, rastlantısal, sıra dışı ve öngörülmemiş olayların yaşandığı yer (veya zaman) anlamlarına gelmektedirler. “Güven duygusu en üst düzeye ulaştığı anda, bekleyen tehlike de doruğa ulaşmıştır.” şeklindeki ilginç rasyonel tespitlerle geçmişin ya da daha genel anlamda sonlu bilinenin bilgisine dayanarak, geleceğin ve bir anlamda da sonsuz bilinmeyenin özelliklerini nasıl idrak edebileceğimizin sorgulandığını görürüz. Böylelikle yazarın, bilginin ve bilmenin verdiği sükûneti de şüphe hâlinde karşıladığına şahit oluruz.

Yazar araştırmacıların hazcı mutluluk adını verdiği kavramın temelindeki ana fikri de ustaca imbibkten geçirir. Belirli bir süre boyunca periyodik olarak, azar azar da olsa, sık ve sürekli kazanmanın vereceği hazzın, aynı meblağı çok kısa bir süre içinde kazanıp, kalan süre içinde yalnızca kazanmamakla iktifa edileceği ikinci seçenektekinden daima daha fazla olduğunu anlatır. Psikolojide pozitif etki olarak nitelendirilen, hislerin yoğunluklarından ziyade frekanslarının bizi mutluluğa götürdüğünü, acıların da tam tersi kısa vadede yaşanmasının uzun vadeye yayılmasından daha az zararlı olduğunu belirtir.

2 Orijinal hâli sırasıyla Mediocristan ve Extremistan.

Bu oldukça uzun ve yetkin birinci bölümde bilim-felsefe tarihine doğrudan işaret eden bir cümleyi yorumsuz paylaşmak yerinde olacaktır: “Batı düşünüşü kibirli bir biçimde ‘Aydınlanma’ olarak adlandırılmış ‘Bilimsel’ zihniyetinde boğulmadan önce insanlar beyinlerini hesaplamaya değil düşünmeye zorluyordu.”

Tarihten bazı öngörüsüzlük örnekleri ile başlayan İkinci Bölüm’de, birkaç düşünce deneyinin ardından, neredeyse bölümün özeti sayabileceğimiz bir ifade ile karşılaşırız: “...insanların gerçekten bildikleri ile bildiklerini sandıkları arasındaki farkı değerlendirme...” Yazar bu bölümde aşırı enformasyonun bilgi gibi kabul edildiği bir algıdan, söz konusu enformasyon sebebiyle süreç içerisinde sürekli varsayım üretileceğinden ve alınan her bir sinyalin de enformasyon zannı ile bilgi kirliliğine yol açabileceğinden söz eder. Bilginin üretiminden hızlı dolaştığı günümüzde, nitelikli bilgi ile malumat yığını ayırdına artık varmamız gerektiğini anlarız. Bilme bahsinde, “ne yapılacağını bilme” (episteme) ile “nasıl yapılacağını bilme” (tekhne) arasındaki ayrımı deneysel tıp okulunun öncüleri kabul edilen Menodotus ve Heraklites’e dayandırır.

Bölümün ilerleyen sayfalarında halkımızın irfanında veciz bir şekilde “neye niyet, neye kısmet” suretiyle ifade bulan Klasik Keşif Modeli ile, yani düşündüğümüz bir şeyi araştırmaya başladığımız ve orada olduğunu bilmediğiniz başka bir şeyle karşılaştığımız durumlar ele alınır. Bilim tarihinde tesadüfen yapılan keşiflere örnek olarak, Alexander Fleming’in antibakteriyel özellikli penisilini laboratuvarını temizlerken eski deney bulaşıklarının birinden keşfetmesi ve Penzias-Wilson ikilisinin kozmik fon ışınımını bir çanak antende parazite yol açtığını düşündükleri kuş pisliğini temizlerken keşfetmeleri örnek verilir. Bu noktadan hareketle, birkaç örneğin ardından, icatların ya da keşiflerin pek çoğunun ya tipik birer sorun arayan çözümler ya da başka beklenmedik keşiflere yol açan araçlar olduğu iddia edilir. Pasteur’e ithaf edilen “Şans hazırlıklı olanın yüzüne güler.” ilkesiyle, kendini rastlantısal keşifleri veya siyah kuğuları getirecek şansa azami olarak açık tutmak ve bunun için de araştırmayı durmaksızın sürdürmek gibi bir prensip öne sürülür. İşte bu noktada Popper’ın temel argümanı “tarihsel olayları öngörebilmek için temelde öngörülmez olan teknolojik yeniliği öngörmek gerektiği” konusuna temas ederek, buradan kendi argümanını ortaya koyar: “Öngörü gelecekte keşfedilecek teknolojileri bilmeyi gerektirir ancak bu bilginin kendisi neredeyse otomatik olarak bu teknolojileri geliştirmeye başlamamızı sağladı, demek ki ne bileceğimizi bilmiyoruz.” Yazarın aynı zamanda Poincare’ye olan ilgisi ve saygısı ona attığı kitapta açıkça görülmektedir. Örneğin Taleb, Poincare’nin doğru-

salsızlığı tanımladığı ve sonradan Kaos Teorisi adıyla popüler olacak olan küçük etkilerin büyük sonuçlara yol açabileceği fikrinden bahseder. Buna göre, “geleceğe projeksiyon yaparken modellediğimiz sürecin dinamikleri hakkında gitgide artan miktarda kesinliğe ihtiyaç duyacağımız, çünkü hata oranımızın hızla artacağı” şeklinde ifade edilen sorunu formüle etmekte ve şöyle bir çarpıcı örnekle konuyu pekiştirmektedir: “Oyun süresince masadaki bir bilardo topunun bütün hareketlerini hesaplayabilmek için bütün evrenin her bir atoma kadar uzanan dinamiklerine ilişkin bilgi gerekir!” Bu noktada okuyucunun aklına, bir kimsenin geleceğinin tamamını en kesin bir şekilde bilebilecek olan kudretin “her şeye gücü yeter” ve “nihayetsiz ilim sahibi” olması zorunluluğu düşmektedir. Keşiflerde rastlantısallığın sadece bilgi yokluğu oluşunu belirtirken şöyle bir pratik örnek ortaya koyar: “Hamile bir kadın gördüğümüzde, bebeğin cinsiyeti bizim için tümüyle rastlantısaldır. Oysa ultrasonla gözlem yapmış olan doktor için böyle değildir.” Dolayısıyla, rastlantısallık pratikte bilgi eksikliği meselesidir. Yine keşifler için fırsat yakalama ve bu fırsatı değerlendirme meselesi ile ilgili olarak yazar, büyük şehirlerde yaşamının daha avantajlı olduğunu, çünkü böyle şehirlerde beklenmedik fırsatlarla karşılaşma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtir. Diplomatlar için, rutin yazışma ve telefon trafiğinden ziyade kokteyl partilerindeki rastgele sohbetler büyük gelişmelere yol açmaktadır. Akademisyen camiasının buradan çıkaracağı oldukça mantıklı bir sonuç, yalnızca araştırma, deney yapma, kütüphanede çalışma, ders verme yerine kongre, sempozyum, konferans ve çalıştay gibi ikili ilişkileri geliştirmeye de yönelik bilimsel-sosyal etkinliklere katılmanın yeni araştırma konularına veya yeni işbirliklerine imkan sunabileceğidir.

Üçüncü Bölüm, Vasatistan’dan Aşıristan’a geçişin veya tersinin imkanı sorgulanmasıyla başlamaktadır. *Turnuva Etkisi* argümanı ile yazar, bir insanın, tümüyle rastlantısal sebeplerle diğerleri karşısında bir miktar öne geçmesi ve sonunda diğerlerinin onu takip etmesi örneğini kullanarak, ticari anlamda isim yapmış bazı markaların çok daha kaliteli veya çok daha ucuz oldukları için değil, tamamen rastlantısal sebeplerle hep göz önünde olduklarını vurgular. Ünlü bilim sosyoloğu Merton’dan alıntı yaparak, çoğu akademisyenin özgün eserleri okumadan direkt kaynakça içinden seçim yaparak referans oluşturdukları iddiasını yineler. Rastgele bir bilim insanının performansının, başlangıçta yakalanan rastlantısal avantajın ömür boyu sürdürülmesi olarak da görülebileceğini belirtir. Yazar dilbilimde *Zipf Yasası* olarak bilinen deneysel bir düzenlilikten bahseder ki, buna göre bir sözcüğü ne kadar sık kullanırsak, bir sonraki sefere kullanmamız o kadar kolay olacaktır. Bu meyanda, yazarın savına göre İngilizcenin bir

ortak dil (*lingua franca*) olarak yayılmasındaki en önemli etkenlerden bir tanesi, İngilizcenin kendine özgü niteliğinden ziyade, farklı ülkelerdeki insanların iletişim aracı olarak tek bir dili kullanmaya veya bir dili mümkün mertebe tercih etmeye ihtiyaç duymalarıdır. Yine yazar, birbirleriyle İngilizce üzerinden iletişime geçmeye çalışırken kendilerini parlayan iki komşu ülke insanını, örneğin bir Türk ve bir İranlı'nın veya bir Lübnanlı ve bir Kıbrıslı'nın, düştükleri durumu ne kadar tuhaf bulduğunu anlatır ve içinde bulunduğumuz tarihî coğrafyanın sadık bir ferdi olduğunu bir kez daha kanıtlar. Bölümün sonlarına doğru iki büyük matematik dehasını, Mandelbrot ve Gauss'u, karşılaştırır ve Gaussçu istatistik yöntemlerine muhalefetini çan eğrilerini reddederek ortaya koyar. Bununla birlikte, ne iş dünyasında ne de istatistik dünyasında entelektüel olarak tutarlı biçimlerle Siyah Kuğu'nun varlığını kabul eden ve Gaussçuluğu reddeden kimseye rastlamadığını da belirtir. Vasatistan'a özgü ve Platonikliğe mail bir model olarak ele aldığı ve yerdiği Gaussçu yöntemler ve araçlardansa, sadelikteki kompleksliği doğanın geometrisi sayan Mandelbrotçu fraktal geometriyi över ve yeğler. Kitap genelinde verilen açık ve örtülü örneklerden anlaşılacağı üzere Taleb, şans ve rastlantısallık gibi olasılıklara müdahil fakat sıklıkla göz ardı edilen etkenleri, Mandelbrotçu Fraktal Geometriye isnat edilen fraktal rastlantısallık bağlamında yeniden ele alır.

Dördüncü Bölüm'ün kitabın önceki bölümlerine nazaran oldukça kısa yazıldığı hemen göze çarpmaktadır. Bu bölümde, aynı anda hem aşırı kuşkucu hem de safdil olduğundan bahisle yazar, kültürlü cahiller olarak nitelendirdiği insanlara muhalefetini ortaya koyar. Böylece kendi adlandırdığı siyah kuğulardan hem nefret edip hem de onları sevebildiğini belirtir. Bu bölüme ait aforizma ise yazarın öğrencilik yıllarından gelir: "Bir treni kaçırmak ancak peşinden koşarsanız acı verici olur." Böylece yazar, hayatımızda neyi kim(ler) için yaptığımız veya yapmadığımız üzerine düşünmemizi de sağlar ve kendine yakışan bir zarafetle eserini noktalar.

Kitap, mevcut literatüre farklı bir perspektiften bakılabilecek bir düzlem çizmesi; bilim, felsefe, tarih ve ekonomi gibi birbirinden çok farklı disiplinlerle ilgilenenlerin kendilerine şiar edinebilecekleri düsturları barındıran bir muhteveyata sahip olması gibi katkılar yapmaktadır. Bunun yanında, yazarın vermek istediği fikirleri, farklı anekdotlar, örnek olaylar veya girizgâhlar içinde sıkıca sarıp sarmalamasının bazen yorucu olması ve yazarın bir meslek mensupları ile ilgili bazen inceden bazen de açıktan tümevarımsal (ön)yargılara sahip olduğunu yer yer aşırı dozdaki alaycı üslubuyla hissettirmesi kitabın barındırdığı problemler arasında sayılabilir.